

РАДМИЛА ПЕШИЋ
НАДА МИЛОШЕВИЋ – ЂОРЂЕВИЋ

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ

Или би се сјајара
И султан баба одавила

Во милом Ајкама, која се
медутиг догађа у ускоком епосу
тамбиену, титан је у још такој еро
скал помага туника, ве по одредел
не за него, упркос његовом пади
нијом пореклу.

Појми се, што шари марко
Дариваше се, по шари марко
Како Ванин или Ванин
Где је, где је, где је, где је
Пса, шари, шари, шари, шари

Блидо, Ајка, по традици
Бошњачки муслимански епосу
сама

Ајка, шари, Демонско крилато о
не, по антропоморфно. Мој
иоста, обраћањем од змије ст
рине, шари, шари, шари, шари
Има, шари, шари, шари, шари
иза, шари, шари, шари, шари
облике, шари, шари, шари, шари
древни, шари, шари, шари, шари

речник

ПИРА

Предговор

Идеја о писању посебног речника народне књижевности наметнула се одмах после објављивања двотомне *Нове енциклопедије у боји* »Вук Караџић« – »Larousse«. Иако у знатној мери заступљени у овој енциклопедији, термини народне књижевности су се губили у мноштву других. Осетили смо потребу да их сакупимо на једном месту, допунимо, проширимо новим чињеницама, унесемо више појмова. Првобитна замисао се умногом изменила и тако је настала књига којој је намена да се наша народна књижевност представи не само стручном него и сваком културном читаоцу у њеном стварном континуираном богатству и развоју, да му се прикаже у пуној слојевитости усмене културе и цивилизације која је колико специфична толико и општељудска.

Овај непрекидан развој наше усмене књижевности, веома изузетан као појава у историји фолклора, може се углавном пратити у распону од четрнаест столећа и то још од VII века, кад се појављују најстарији, мање-више сигурни подаци о њеном животу и бивствовању, па преко првих, већ уметнички посебно вредних записа XV столећа – до њеног раскошног представљања хердеровској и меримеовској Европи. И тако све до данас – кад, чини нам се, она може да се посматра у смиреној, спокојној ретроспективи, иако у појединим својим видовима на подручју Југославије – представља још увек жив, функционалан и често делотворан облик уметничког изражавања, што опет отвара могућности истраживања процеса извођења и преношења фолклора.

Народна књижевност је веома широк феномен. Посматрана као усмена уметност речи, даје нам право да је уз наглашавање специфичности у односу на писану литературу, прикажемо помоћу прилагођених средстава проучавања којима се служе књижевна историја, теорија и критика. Речник се бави пре свега грађом наше усмене књижевности, али представља и кратак, књижевно-историјски, критички и теоријски прилаз тој грађи – са основном тежњом да о њој пружи што потпунију информацију. У најширем смислу користи спољашњи и унутрашњи приступ (упоредити А. Ворен – Р. Велек, *Теорија књижевности*, 1949, и Св. Петровић, *Природа кријшике*, 1972) усменој књижевности, не опредељујући се изричито ни за један од њих; међутим, пружа и преглед најразноврснијих методологија проучавања.

Спољашњи приступ, у неким својим видовима, представља и искључив метод проучавања прихваћен у нашој науци о народној књижевности, у међусобним односима нпр. усмене књижевности и друштва, који су посебно изразити већ самим тим што је усмена књижевност прева-

сходно друштвена творевина, што у колективу настаје и једино помоћу њега може и функционисати, што сама по себи има вишеструку друштвену улогу, од утилитарно–магијске до естетичко–уметничке. Народна књижевност је синкретична уметност, и у самом почетку зависиће од других уметности, али као и оне, и од широког подручја материјалне и духовне културе. Као интердисциплинарна област сама по себи, предмет је изучавања и других наука, као што су филологија, етнологија, антропологија, митологија, филозофија, социологија, историја, итд.

Однос према историји, нарочито у одредницама о епици и о културно–историјским предањима, посебно је дошао до изражаја, представљајући и веома снажан ток истраживања у нашој досадашњој науци, изазван објективним околностима. Немилосрдном игром стварне историје и географског положаја створени су идеални услови за обликовање епске поезије, према свим захтевима законитости ове врсте.

Усмену књижевност је, међутим, погодније посматрати као »истовремени поредак«¹ него као хронолошки редослед дела у оквиру историјског процеса, не само зато што се између ових дела налазе дуги периоди који нам не остављају ниједно забележено остварење усмене књижевности, већ и због саме природе грађе. Настанак усменог дела само се по изузетку подудара с временом његовог бележења, а старост мотива, као самосталних јединица прихваћених у традицији, не може се изједначити с временом обликовања конкретне уметничке творевине. Преовлађује постојаност појединих структура композиционих схема, и уз сву њихову флексибилност одржавају се основне одлике врста. У речнику смо зато много више инсистирали на идејном, мотивском, жанровском, структурном континуитету него на хронологији. То не значи да се нисмо трудили да обухватимо све етапе развоја усмене књижевности онолико колико су нам допуштали писани трагови о њој и њени записи (одреднице: помени и записи, антологије, преводи...). Иако континуитет није једноставно изразити путем речника, он се у њему може сагледати у оквиру обраде појединачних појмова, или пак, у оквиру скупа различитих појмова који, обухваћени заједно, указују на трансформације идеја од првих анимистичких слика света (у бајалицама и демонолошким предањима), од митолошких визија (у спасовским обредним песмама о девојци–пшеници, ослобођеној из подземног света у време буђења вегетације), до уметничког апстраховања и поетске стилизације општељудских осећања (у љубавној и свадбеној лирици), или до величања епског подвига као синтезе физичког јунаштва и етичке узвишености.

Иако примену биографског прилаза у проучавању усмене књижевности умногом онемогућују чињенице да су певачи и казивачи или анонимне или мало познате личности, о чијем животу има само оскудних података, и да их је изван корелација традиција – стваралац – дело – публика веома тешко сагледати, у нашој науци овај метод има велики број поклоника и махом се развија двосмерно: усмено дело се тумачи проналажењем података из живота ствараоца–певача, или се, уколико је стваралац анониман, открива његов идентитет анализом дела. У речнику ће се зато наћи и биографије важнијих певача и казивача, али у обиму ограниченом конкретношћу информације.

Унутарњи приступ усменој књижевности у речнику условна је и обухватна претпоставка, и није одређивање за једну методологију, те га треба схватити као покушај да се у њему да преглед »начела (усмене) књижевности, њених категорија и мерила...« као целине, али и да се на појединим делима ова начела илуструју; да се у исто време добије и увид у различита схватања ових мерила, зависно од времена у коме се она установљују.

У оквиру разматрања грађе дати су прегледи и анализе важнијих тема, мотивских склопова и мотива усмене књижевности, уз навођења варијаната на ужем, југословенском компаративном плану и ширем, међународном, нарочито на подручју усмене прозе. На међи хришћанског истока и запада, наша усмена књижевност очувала је и слојеве старих оријенталних религија, усвојила и транспоновала многа предања античког света, све то подредивши развијеном кодексу своје обичајне етике.

Указујући у оквиру појединих термина и на овакве појаве, трудили смо се да компаративно повежемо са специфичним у свакој посебној уметничкој транспозицији текста.

Иако се развијала на неки начин одвојено од наше високо развијене хришћанске писане књижевности средњег века, од ренесансе и барока, она је с њима комуницирала. Уочива су многа узајамна прожимања не само у погледима на свет, на сижејно–тематском плану, већ и у домену композиције и стилистике, на шта речник такође указује.

Дат је преглед облика наше усмене књижевности, њених родова, врста и подврста, као и својствених њиховог образовања. С једне стране, нпр. у епици, праћено је типично формирање прозних казивања и песама које су, иако завршене унутар себе, представљале део широких збивања и служиле њиховом осветљавању; с друге стране, указивали смо на остварења која су, исклесана као мале целине, имала функцију формирања поетских биографија јунака, од њиховог реално–историјског или натприродног рођења до смрти.

Идентификацијом догађаја са доживљајем створена је код нас епика кратких песама са јаком примесом осећајности. У речнику ће се зато наћи доста анализа појединачних песама које ће заједно створити визију епопеје, али које пре свега егзистирају саме по себи. Уз имена јунака и њихових породица налазе се њихове историјске и легендарне биографије кроз векове, тако да се могу уочити процеси формирања циклуса око појединих личности и догађаја.

До изражаја су дошле и извесне крупније тематске јединице које имају више токова мотивског и структурног развитка прихваћеног у традицији, а обично се означавају сажетим, устаљеним асоцијативним синтагмама (прогоњена девојка, узиђивање живог бића у темеље неке градње, зидање задужбина, јуначке женидбе, итд.).

У речнику се помиње и знатан број јунака носилаца радње, пре свега у појединим делима, али и у оквиру појединих врста, типова специфичних за наше поднебље, али обликованих средствима усмене поетике и прилагођених њеним законитостима, споредних ликова из сфере стварности и историје уметничке традиције, митологије и религије. Свет натприродних бића често се користи у функцији више поетске идеје као стилско изражајно средство. Хришћански пантеон у односу

на старије религије заузима посебно место, с једне стране у оквиру песама и прича, с друге у вези с појмом свеца хероја или анђела заштитника. Обрађена су и устаљена имена личности и географских места која добијају специфичну употребу али често и значај симбола.

Терминолошки је обухваћено и подручје стилистике – динамички систем у коме функционише народна књижевност као уметност речи. Побројана су и анализована она стилска средства и они појмови који су битни и функционални за усмено стварање у целини, али и унутар одређеног дела (формулативност, понављање, паралелизам, поређење, градација, словенска антитеза, итд.).

Фолклористичке школе и методи проучавања дати су поредбено, према изворним теоријама. Од проучавалаца усмене књижевности обухваћени су оснивачи и важнији представници појединих школа, али и многи други истраживачи и сакупљачи. Како је сврха речника пре свега информативност, трудили смо се да доста простора посветимо оним посленицима за које је теже наћи податке у осталим енциклопедијама. Доста исцрпне библиографије радова проучавалаца народне књижевности, наших и страних, представљају својеврстан преглед наше науке која је била и подлога овоме речнику.

Описна библиографија важнијих часописа и публикација, искључиво или делимично посвећених фолклору и грађи и студијама о народној књижевности, такође је заузела место у речнику.

Аутори